

آموزه‌ها و دلالت‌های نهضت عاشورا برای تربیت سیاسی

محمد رضا یوسف‌زاده چوسری*

مرتضی شاه‌مرادی**

چکیده

نهضت سترگ عاشورا آموزه‌ها و پیام‌های پیدا و پنهان فراوانی برای ابعاد مختلف زندگی انسان دارد. یکی از مهم‌ترین ابعاد این نهضت بزرگ، بعد سیاسی آن است که می‌تواند دلالت‌های فراوانی برای تربیت بعد سیاسی دانش‌آموزان و تدوین یک برنامه درسی سیاسی داشته باشد که نقش مهمی در موفقیت و رشد بعد سیاسی و اجتماعی دانش‌آموزان دارد.

هدف این مقاله تعیین دلالت‌های نهضت عاشورا برای تربیت سیاسی است. روش پژوهش تحلیل و تفسیر مفهومی است. یافته‌ها نشان می‌دهد مؤلفه‌های مهم تربیت سیاسی براساس نهضت عاشورا شامل حمایت از حق و مقابله با باطل، امر به معروف و نهی از منکر، نپذیرفتن ذلت، عزتمندی و سربلندی، عدالت‌خواهی، بصیرت و تدبیر، آزادی و آزادگی، مسئولیت‌پذیری و نظارت همگانی مردم بر مسائل سیاسی، تأکید بر نقش نخبگان و دانشمندان در مسائل سیاسی و سرانجام ولایت‌مداری است.

واژگان کلیدی: نهضت عاشورا، تربیت سیاسی، حمایت از حق، امر به معروف و نهی از منکر.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه و بیان مسئله

به سخن آشکار قرآن، هدف غایی خلقت انسان عبادت است: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (ذاریات، ۵۶)؛ و جن و انس را نیافریدم مگر برای آنکه مرا پرستش کنند؛ زیرا دستاورد عبادت، عبودیت است. عبد خدا بودن صبغه‌ای است که شئون مختلف زندگی انسان را به رنگ الهی آراسته می‌کند. مقام عبودیت تنها در سایه تربیت درست به دست می‌آید و تربیت راهنمای جنبه‌های مختلف رشد شخصیت فرد، یعنی جنبه‌های جسمانی، عقلانی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی و دینی است (بهشتی، ۱۳۹۲). یکی از ابعاد مهم وجودی انسان بعد اجتماعی و سیاسی است که تربیت سیاسی به‌عنوان یکی از ابعاد بسیار مهم تربیتی انسان نقش مهمی در جامعه‌پذیری، مشارکت و فهم سیاسی افراد و سرانجام پویایی و توسعه جامعه دارد.

تربیت سیاسی یعنی تلاش برای تربیت شهروندانی مسئول و وظیفه‌شناس و رشد دانش‌ها، نگرش‌ها و مهارت‌های او برای حضور فعال همراه با اندیشه نقادانه در گستره سیاسی ملی و جهانی (جراحی دربان و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۹۸). موضوع تربیت سیاسی از قرن‌ها پیش مورد توجه اندیشمندان بوده است. شاید بتوان گفت افلاطون^۱ از نخستین کسانی است که به این موضوع توجه کرده و معتقد است برای شناخت و برپایی قوانین درست و نیز برای پاسداری آنها باید به سراغ تربیت رفت. در قرن‌های بعد نیز اندیشمندان تربیتی و اجتماعی به موضوع تربیت سیاسی و شهروندی اشاره داشته‌اند. لاک^۲ وظیفه تربیت را بار آوردن افراد، متناسب با فلسفه و اوضاع اجتماعی معرفی کرد. کانت^۳ نیز تعلیم و تربیت را فرایند دموکراتیک فعال، آگاه و مسئول بار آوردن افراد در برابر خود و جامعه تعریف کرد (قلناش، ۱۳۹۱). اسلام نیز به تربیت سیاسی اهمیتی ویژه داده و مبانی، اصول و روش‌های خاصی برای آن بیان کرده است. برای اعمال تربیت سیاسی از دیدگاه قرآن کریم می‌توان به مبانی امت واحده، خلافت الهی انسان و مبنای هدایت و رهبری اشاره کرد. اصول و روش‌های تربیت سیاسی نیز شامل اصل آزادی توأم با مسئولیت؛ اصل برابری خلقت؛ اصل اعمال حاکمیت الهی و روش مسئولیت فردی، روش مسئولیت همگانی و آشنایی با حقوق فردی، روش عدالت در امور، روش ظلم‌زدایی و سرانجام روش نفی سلطه بیگانه و استبداد، و روش تشکیل حکومت است (جراحی دربان و همکاران، ۱۳۹۳).

مشارکت آزاد سیاسی و تعامل فعالانه مردم در ابعاد گوناگون زندگی سیاسی امری اجتناب‌ناپذیر است (پردسکو و دارجان، ۲۰۱۰)^۴ و تعلیم و تربیت با ایجاد و توسعه مهارت‌های مربوط به بعد سیاسی می‌تواند نقشی بسزا در افزایش یا کاهش مشارکت سیاسی و کسب آگاهی‌های سیاسی

1. Plato

2. Locke

3. Kant

4. Predescu & Darjan

دانش‌آموزان داشته باشد. تربیت سیاسی باعث علاقه‌مندی شهروندان به مشارکت در فعالیت‌های سیاسی، مانند انتخابات، بر خورداری از اعتماد به نفس بیشتر در ایفای نقش شهروند خوب و تعهد ژرف‌تر به هنجارهای یک شهروند ایدئال می‌شود (پرسون،^۱ ۲۰۱۵). سرانجام می‌توان گفت که تربیت سیاسی می‌تواند به‌عنوان فرایند ایجاد آگاهی و یا حساس کردن مردم یک جامعه درباره سیاست در نظر گرفته شود که هدف آن ایجاد و توسعه نگرش‌ها و باورهای مردم در مورد نظام سیاسی می‌باشد (آدامو، اووتی و فادی،^۲ ۲۰۱۶، ص ۳۴۱). تربیت سیاسی در فرایند آموزش و پرورش به دانش‌آموزان قدرت و اجازه بحث درباره امور حکومتی و اجتماعی می‌دهد که از این طریق نگرش‌ها، ارزش‌ها و دیدگاه‌های سیاسی دانش‌آموزان بیان می‌شود (دن،^۳ ۲۰۱۶، ص ۹).

اهمیت و ضرورت پرورش و تقویت بعد سیاسی دانش‌آموزان در شرایط فعلی را می‌توان از ابعاد متفاوتی مورد توجه قرار داد. در شرایط حاضر با توجه به رشد و ظهور فرقه‌ها و گروه‌های مختلف و برنامه‌ریزی عامدانه برخی از کشورها، حساسیت تربیت سیاسی بیش از پیش آشکار می‌شود. در این میان گروهی با هوشیاری و البته با صرف هزینه‌های فراوان و با ابزار قدرتمند تربیت سیاسی، باورها و ذهنیات کودکان و نوجوانان را با آموزه‌های غلط و به شکلی هوشمندانه به سمت اهداف خود سوق می‌دهند تا جایی که تربیت‌یافتگان این گروه‌ها حاضرند جان خود را برای باورهای نادرست و متعصبانه خود از دست بدهند. با توجه به این مطلب، با الهام از منبع غنی نهضت عاشورا و با آموزه‌ها و تربیت روشنگرانه عاشورایی می‌توان اخلاق، بصیرت، انسانیت و آزادی‌خواهی کودکان و نوجوانان را افزایش داد.

مفهوم و اهمیت تربیت سیاسی را می‌توان از منظر نظری و همچنین جایگاه آن در میان دانشمندان حوزه برنامه درسی نیز بررسی کرد. پرورش هویت سیاسی یکی از قلمروهای مهم برنامه درسی به شمار می‌آید. از دیدگاه صاحب‌نظران اندیشه سیاسی، برنامه درسی امری سیاسی است و درک جامع و کامل آن نیازمند توجه به زمینه‌ها و بسترهای دربرگیرنده آن است که در آن به مفاهیمی همچون ایدئولوژی، برنامه درسی پنهان، سلطه، مقاومت، فرهنگ عامه و هویت پرداخته می‌شود (فتیحی و اجارگاه، ۱۳۹۲). در این بستر نظریه‌پردازانی مانند فریر، اپل، ویلیس، جیرو، مک لارن و گودمن^۴ را می‌توان از برجسته‌ترین اندیشمندان این حوزه دانست. این گروه از نظریه‌پردازان بر این باورند که مدارس در حقیقت باید به‌عنوان مکان‌هایی راهبردی برای تعیین و تشخیص مسائل اجتماعی در نظر گرفته شوند؛ مکان‌هایی که در آنها دانش‌آموزان امکان فهم و تمرین حقوق و مسئولیت‌های یک شهروند نقاد را در اشکال مختلف یادگیری اجتماعی داشته باشند تا از این

1. Person

2. Adamu, Evuti & Fadeyi

3. Dan

4. Freire, Apple, Willis, Giroux, McLaren Goodman

رهگذر قابلیت‌های انسانی مانند همدردی، همبستگی، مشارکت و اتحاد در آنها پرورش یابد (یوسف‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹).

اندیشمندان معتقدند به جای اینکه در مدارس به تدریس دروس خاصی، مانند آموزش شهروندی، توجه شود، باید به طراحی یک برنامه درسی سیاسی که از طریق آن، یادگیری دموکراسی مورد تأکید است، پرداخته شود (تورمی، ۲۰۰۶)^۱. از نظر این گروه، جامعه‌پذیری سیاسی یکی از مسائل اساسی در فرهنگ سیاسی هر جامعه است که از خلال آن، بین ارزش‌های نظام سیاسی و نگرش عمومی پیوند و هماهنگی پدید می‌آید و هرچقدر عمق و گستره جامعه‌پذیری سیاسی بیشتر باشد به همان میزان پیوند بین دولت و جامعه عمیق‌تر و وسیع‌تر است و در نتیجه دولت از ثبات و مشروعیت بالاتری برخوردار است (رنجبر، ۱۳۸۷، ص ۱۱۸). اگر تربیت سیاسی به‌عنوان فرایند توسعه دانش سیاسی یادگیرندگان در نظر گرفته شود، با موضوعات مربوط به مفاهیم سیاسی مانند آزادی، دموکراسی و کثرت‌گرایی مرتبط شده و هدف آن توسعه جنبه‌های مختلف شخصیت افراد در یک بافت اجتماعی معنادار آموزشی است؛ به طوری که هر کس بتواند نقشی مهم در مسئولیت‌های اجتماعی و سیاسی ایفا کند (جررار، ۲۰۱۴)^۲.

تربیت سیاسی بر اهمیت پرورش سوادهای چندگانه تأکید دارد. از دیدگاه صاحب‌نظران، ما باید آن دسته از سوادهای اجتماعی را در دانش‌آموزان پرورش دهیم که کاربردی، فرهنگی و انتقادی باشند (فتیحی و اجارگاه، ۱۳۹۲). حامیان این دیدگاه استدلال می‌کنند که باید طیف وسیعی از فرصت‌های یادگیری مختلف برای جوانان در داخل و بیرون از مدرسه برای یادگیری و تربیت بعد سیاسی، شهروندی، مدنی و اجتماعی وجود داشته باشد و بر پرورش مهارت‌های خاصی مانند مهارت پردازش اطلاعات، تفکر خلاق و انتقادی، برخورداری از قدرت تبیین و استدلال بالا، نظم ذهنی و حل مسئله، برقراری ارتباط و سرانجام مهارت تأثیرگذاری، خودآگاهی و توسعه شخصی تأکید شود (تورمی، ۲۰۰۶).

عوامل اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و بافت نژادی بر دستیابی جوانان به دانش سیاسی و مدنی تأثیر می‌گذارد (آکوستا، ۲۰۱۵)^۳. در نظام‌های آموزشی دنیا الگوهای مختلف برنامه درسی سیاسی به‌طور وسیعی استفاده می‌شود و هر جامعه‌ای براساس شرایط خاص خود ویژگی‌های متمایزی از سیاست و تربیت سیاسی را درک کرده، با تصمیم‌های مختلف با استفاده از برنامه درسی به کنترل و هدایت این فرایند می‌پردازد (گوتورو، ۲۰۱۵)^۴. در این میان، نهضت سترگ عاشورا به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و مؤثرین حرکت‌های انسانی مقابله با ظلم و ستم در میان مسلمانان و حتی در میان پیروان دیگر ادیان از جایگاهی والا برخوردار است (بدیعیان گورتی و همکاران، ۱۳۹۰). این حرکت بزرگ

1. Tormey

2. Jarrar

3. Acosta

4. Gutorov

در ابعاد گوناگون سیاسی اجتماعی، اخلاقی و... پیام‌ها و نکاتی قابل توجه برای ما دارد که می‌تواند در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان، به‌ویژه در بعد تربیت سیاسی، به‌عنوان یک مبنا و اساس مورد توجه قرار گیرد؛ زیرا قیام امام حسین (علیه‌السلام) ظرفیت و پتانسیل بسیاری برای تداوم و بهبود حیات انسان‌های آزاده و به‌ویژه حیات سیاسی آنها دارد و توجه به اهداف، آثار و کارکردهای این قیام برای فهم بهتر و درس گرفتن از آن مفید خواهد بود (شیرمحمدی، ۱۳۸۵).

براساس جنبش عاشورا تربیت سیاسی معنا و مفهومی متفاوت به خود می‌گیرد. برخی از اندیشمندان این خیزش سترگ را جنبش چندماهیتی و چندبعدی در نظر می‌گیرند. از دیدگاه شهید مطهری (۱۳۸۶، ص ۱۸۳) انقلاب آگاهانه می‌تواند ماهیت‌های مختلفی داشته باشد که ابعاد مختلف موجود در این حرکت، نهضت امام حسین (علیه‌السلام) را به یک جنبش چندماهیتی تبدیل کرده است. هدف تربیت سیاسی در اسلام تربیت انسان‌ها براساس معیارها و اصول اخلاقی است؛ تربیت شهروندانی است که وظایف سیاسی و دینی خود را بشناسند و به آن پایبند باشند. در این نگاه، تربیت سیاسی به دنبال تربیت کارگزارانی است که مهارت تدبیر جامعه را براساس آموزه‌های دین اسلام به‌دست آورند و آن را اجرا کنند (مسعودیان و بهشتی، ۱۳۹۱). تربیت سیاسی از منظر عاشورا بازتابی کامل از آموزه‌ها و اندیشه‌های ارزشمند اسلامی است.

برای نیل به اهداف تربیت سیاسی از نظر امام حسین (علیه‌السلام) باید نخست به واکاوی مفهوم سیاست از دیدگاه ایشان پرداخته شود. سیاست و حکومت برای امام به‌عنوان یک وظیفه از سوی خداوند است و به‌هیچ‌وجه به‌عنوان یک منصب قدرت و جایگاهی برای حکمرانی برای مردم نیست. وظیفه حکومت برقراری حکومت اسلامی و عدالت است؛ همان‌طور که ایشان بارها هدف قیام خود را اصلاح جامعه و برقراری حکومت اسلامی معرفی می‌کند: «لم اخرج اشرا ولا بطرا ولا مفسدا ولا ظالما، وانما خرجت لطلب الاصلاح فی امت جدی» (مجلسی، ۱۳۶۲ق، ج ۴۴، ص ۳۳۰)؛ همانا من برای تباه‌گری و خودخواهی و فساد و ستمگری حرکت نکرده‌ام، تنها برای اصلاح امت جدم رسول خدا قیام نموده‌ام. چنین حکومتی نیاز به حاکمانی دارد که پرورش‌یافته مکتب اسلام بوده، آراسته به ویژگی‌هایی مانند عدالت، شجاعت، وفای به عهد، یاری مظلوم، مقابله با ظالم، مهر و محبت نسبت به مؤمنان و مردم جامعه خود، رأفت و بخشش، دستگیری از زیردستان باشند. امام (علیه‌السلام) در پاسخ به نامه‌های مردم کوفه می‌فرماید: «فَلَعُمْرَى مَا الْإِمَامُ إِلَّا الْعَامِلُ بِالْكِتَابِ وَالْأَخِذُ بِالْقِسْطِ وَالِدَائِنُ بِالْحَقِّ وَالْأَحَابِسُ نَفْسَهُ عَلَى ذَاتِ اللَّهِ» (خوارزمی، ۱۴۲۳ق، ج ۱، ص ۱۹۵)؛ به جانم سوگند! پیشوای حقیقی کسی نیست مگر اینکه به قرآن عمل کند، عدل و قسط را پیشه سازد، پیرو حق باشد و نفس خود را وقف خدا کند. تک‌تک این ویژگی‌ها در سخنان و سیره حضرت چه در دوران زندگی و چه در رویداد عاشورا مشاهده می‌شود.

ویژگی‌های حاکم جامعه اسلامی و شهروندان از نظر امام حسین (علیه السلام) نیز می‌تواند ما را در درک بهتر مفهوم حکومت و سیاست کمک کند. امام حسین (علیه السلام) هنگام حرکت به سوی عراق در منزلی به نام «بیضه» خطاب به «حر» خطبه‌ای ایراد کرد و طی آن انگیزه قیام خود را چنین شرح داد؛ این خطبه به خوبی وظیفه سیاسی مردم و حاکمیت را نمایان می‌کند:

مردم! پیامبر خدا ﷺ فرمود: هر مسلمانی با حکومت ستمگری مواجه گردد که حرام خدا را حلال شمرده و پیمان الهی را درهم می‌شکند، با سنت و قانون پیامبر از در مخالفت درآمده در میان بندگان خدا راه گناه و معصیت و تجاوزگری و دشمنی در پیش می‌گیرد، ولی او در مقابل چنین حکومتی، با عمل و یا با گفتار اظهار مخالفت نکند، بر خداوند است که آن فرد (ساکت) را به کیفر همان ستمگر (آتش جهنم) محکوم سازد (ابن اثیر، ۱۳۷۰، ج ۴، ص ۴۸).

براساس نهضت عاشورا، مفهوم سیاست معنایی متفاوت نسبت به سیاست در دیدگاه‌های سیاسی دارد. سیاست براساس و مبنای رضای خدا و انجام اقداماتی برای بسط و گسترش عدالت، عمل به حق و دوری از منکرات تفسیر می‌شود، وسیله‌ای برای خدمت به مردم برای رضای خداوند است. براساس مطالب پیش‌گفته و تبیین مفهوم تربیت سیاسی و بیان مختصر ویژگی‌های آن، در ادامه دلالت‌های نهضت عاشورا برای تربیت سیاسی آورده می‌شود؛ به دیگر سخن، تلاش می‌شود تا به این پرسش که مهم‌ترین دلالت‌های نهضت عاشورا برای تربیت سیاسی چیست پاسخ داده شود.

۲. روش‌شناسی

نخست، با مراجعه به کتاب‌ها، مقاله‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی مفهوم تربیت و تربیت سیاسی تبیین شد و در ادامه با روش تحلیل و تفسیر مفهومی، آموزه‌ها و دلالت‌های نهضت عاشورا برای تربیت سیاسی با استفاده از احادیث و روایت‌های معتبر استخراج شد. روش تحلیل و تفسیر مفهومی، روش استنباط و استخراج مفاهیم و گزاره‌های تربیتی از متون دینی است. در این روش، مفاهیم با هدف دستیابی به عناصر معنایی یک مفهوم، روابط میان این عناصر و روابط میان کل یک مفهوم با دیگر مفاهیم مرتبط با آن تحلیل می‌شود (لطیفی و همکاران، ۱۳۹۲). در این روش ممکن است هر پژوهشگری، هنگام تحلیل و استنباط داده‌ها، استنباط‌های متفاوت و حتی اشتباه داشته باشد و حتی ترجیح‌های خود را نیز دخالت دهد. برای تأیید یافته‌ها و استنباط‌ها بایسته است پژوهشگر یافته‌های خود را با نظر صاحب‌نظران مقایسه کند. در این روش که کنترل به وسیله اعضا^۱ نیز نام دارد، دیگر خبرگان مشاهده‌ها و یافته‌ها را ارزیابی می‌کنند و در صورتی که ارزیابی مثبت و نظرات آنها با نتایج هماهنگ باشد، تصور می‌شود پژوهش از دقت و روایی برخوردار است (نیک‌نشان و همکاران، ۱۳۸۹) و مؤلفه‌هایی که بر روی آنها

1. member check

توافق بیشتری باشد از اعتبار بیشتری برخوردار هستند. در این پژوهش برای کسب اطمینان از اعتبار یافته‌ها، مؤلفه‌های استخراج شده به همراه احادیثی که از نظر پژوهشگران بدین مؤلفه‌ها اشاره می‌کرد، در جدولی به متخصصان که شامل هشت نفر از متخصصان (دو نفر روحانی دارای تحصیلات سطح چهار حوزوی و شش نفر از اعضای هیئت علمی گروه‌های علوم سیاسی، الهیات و برنامه‌ریزی درسی) که در زمینه نهضت عاشورا، تربیت اسلامی و همچنین تربیت سیاسی پژوهش‌هایی داشتند، ارائه شد. این متخصصان باید نظر خود را درباره مؤلفه‌های استنباط شده با درج علامت در مقابل گزینه‌های مشخص شده براساس طیف لیکرت، که شامل گزینه‌های خیلی زیاد تا خیلی کم بود، بیان می‌کردند. معیار تأیید مؤلفه‌ها نیز چنین بود که هر مؤلفه‌ای که دست‌کم ۷۰ درصد توافق درباره آن وجود داشت، به‌عنوان مؤلفه مورد تأیید برای تربیت سیاسی پذیرفته می‌شد.

۳. یافته‌ها

۳-۱. دلالت‌های نهضت عاشورا برای برنامه درسی سیاسی

مؤلفه‌هایی در ادامه آورده می‌شود که متخصصان دیدگاه‌های خود را درباره آنها بیان کرده‌اند. مؤلفه‌های جدول شماره ۱ به همراه میزان توافق خبرگان درباره آنها آورده شده است.

جدول ۱: میزان توافق خبرگان با مؤلفه‌های برنامه درسی سیاسی از منظر عاشورا^۱

ردیف	احادیث و روایات مرتبط	مؤلفه برنامه درسی سیاسی	میزان توافق به درصد
۱	۱. الْاَتْرُونَ إِلَى الْحَقِّ لَا يُعْمَلُ بِهِ وَ إِلَى الْبَاطِلِ لَا يُتَنَاهَى عَنْهُ لِيَرْغَبَ الْمُؤْمِنُ فِي لِقَاءِ رَبِّهِ حَقًّا حَقًّا ۲. لَا يَكْمِلُ الْعَقْلُ إِلَّا بِاتِّبَاعِ الْحَقِّ	حمایت از حق و مقابله با باطل	۷۵/۵
۲	۱. إِمَّا خَرَجْتَ لِطَلَبِ الْإِصْلَاحِ فِي أُمَّةٍ جَدِي، أَرِيدُ أَنْ أَمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ ۲. اللَّهُمَّ هَذَا قَبْرُ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ ﷺ وَ أَنَا ابْنُ بِنْتِ نَبِيِّكَ وَ قَدْ حَضَرَنِي مِنَ الْأَمْرِ مَا قَدْ عَلِمْتُ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَحِبُّ الْمَعْرُوفَ وَ أَكْبُرُ الْمُنْكَرَ	امر به معروف و نهی از منکر	۷۱
۳	۱. وَاللَّهِ لَا أُعْطِيكُمْ بِنَدَى إِعْطَاءِ الذَّلِيلِ، وَ لَا أَفِرُّ فِرَارَ الْعَبِيدِ ۲. إِنِّي لَا أَرَى الْمَوْتَ إِلَّا سَعَادَةً وَ لَا الْحَيَاةَ مَعَ الظَّالِمِينَ إِلَّا بَرْمًا	نپذیرفتن ذلت	۷۸
۴	۱. إِبَى اللَّهِ ذَلِكَ لَنَا وَ رَسُولَهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ جِدود طَابَتْ وَ حَجُوزٌ طَهْرَتْ وَ أَنْوْفٌ حَمِيَّةٌ وَ نَفُوسٌ أَبِيَّةٌ مِنْ أَنْ تُؤْ ثَرُ طَاعَةِ اللّٰمِ عَلَى مِصَارِعِ الْكِرَامِ ۲. إِنِّي لَا أَرَى الْمَوْتَ إِلَّا سَعَادَةً	عزتمندی و سربلندی	۸۳
۵	۱. فَلَعَمْرِي مَا الْإِمَامُ إِلَّا الْحَاكِمُ بِالْكِتَابِ وَ الْقَائِمُ بِالْقِسْطِ الدَّائِنُ بِدِينِ الْحَقِّ الْحَابِسُ نَفْسَهُ عَلَى ذَاتِ اللَّهِ	عدالت‌خواهی	۸۶
۶	۱. فَأَنَا عَلَى نِيَاتِنَا وَ بَصَائِرِنَا	تدبیر و بصیرت	۷۶
۷	۱. مَوْتُ فِي عَرْ خَيْرٌ مِنْ حَيَاةٍ فِي ذُلٍّ ۲. يَا شَيْعَةَ آلِ سَفِيَّانِ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ دِينٌ وَ كُنْتُمْ لَا تَخَافُونَ الْمَعَادَ فَكُونُوا أَحْرَارًا	آزادی و آزادگی	۸۸

۱. ترجمه احادیث در ادامه آورده شده است.

ردیف	احادیث و روایات مرتبط	مؤلفه برنامه درسی سیاسی	میزان توافق به درصد
۸	اعتبروا ایها الناس بما وعظ الله به اولیائه من سوء ثنائه علی الاحبار اذ یقول "لولاینهاهم" ... و قال لعن الذین کفروا ... و انما عاب الله ذلك علیهم لانهم كانوا یرون من الظلمة الذین ینأطهرهم المنکر و الفساد فلا ینهونهم عن ذلك رغبة ثم أنتم أیتها العصابة، عصابة بالعلم مشهورة و بالخیر مذکورة و بالتصیحة معروفة و بالله فی انفس الناس مهابة، یهابکم الشریف و یرکمکم الضعیف و یؤثرکم من لا فضل لکم علیه و لا ید لکم عنده تشفعون فی الحوائج اذا امتنعت من طلبها و تمشون فی الطریق بهیبة الملوک و کرامة الاکابر، الیس کل ذلك انما نلتموه بما یرجى عندکم من القیام بحق الله	مسئولیت پذیری و نظارت همگانی مردم	۱۰۰
۹	رفتار و اقدامات امام حسین (علیه السلام) در زمان امامت حسن (علیه السلام) رفتار اصحاب و یاران امام حسین (علیه السلام) در واقعه عاشورا	تأکید بر نقش نخبگان و عالمان در مسائل سیاسی	۸۴
۱۰	رفتار و اقدامات امام حسین (علیه السلام) در زمان امامت حسن (علیه السلام) رفتار اصحاب و یاران امام حسین (علیه السلام) در واقعه عاشورا	ولایت مداری	۸۱

براساس یافته‌ها، مؤلفه‌های حمایت از حق و مقابله با باطل، امر به معروف و نهی از منکر، نپذیرفتن ذلت، عزتمندی و سربلندی، عدالت خواهی، تدبیر و بصیرت، آزادی و آزادگی، مسئولیت پذیری و نظارت همگانی مردم، تأکید بر نقش نخبگان و اندیشمندان در مسائل سیاسی به عنوان مؤلفه‌های برنامه درسی سیاسی از نظر متخصصان نیز تأیید شد. در ادامه این مؤلفه‌ها توضیح داده می‌شود:

حمایت از حق و مقابله با باطل: امام حسین (علیه السلام) در خطبه‌ای، در مسیر کربلا و در جمع لشکر حرّ، فرمودند:

أَلَا تَرَوْنَ إِلَى الْحَقِّ لَا يُعْمَلُ بِهِ وَ إِلَى الْبَاطِلِ لَا يُتَنَاهَى عَنْهُ لِيَرْغَبَ الْمُؤْمِنُ فِي لِقَاءِ رَبِّهِ حَقًّا حَقًّا؛ آیا نمی‌بینید به حق عمل و از باطل جلوگیری نمی‌شود. در چنین شرایطی بر مؤمن لازم است که به دیدار پروردگارش راغب باشد (مجلسی، ۱۳۶۲ق، ج ۴۴، ص ۳۸۱).

همچنین ایشان اهمیت توجه و طرفداری از حق را به بیان دیگری نیز مورد تأکید قرار می‌دهند:

لَا يَكْمِلُ الْعَقْلُ إِلَّا بِاتِّبَاعِ الْحَقِّ؛ بینش و عقل و درک انسان تکمیل نمی‌شود، مگر آنکه از حق تبعیت و پیروی کند (مجلسی، ۱۳۶۲ق، ج ۷۵، ص ۱۲۷).

این سخن اهمیت طرفداری از حق را به عنوان عاملی برای رشد عقلی انسان بر شمرده و یکی از مهم‌ترین پیام‌های نهضت عاشورا می‌باشد. براساس این، تعلیم و تربیت باید در پی پرورش انسان‌هایی باشد که همواره از حق و حقیقت دفاع نموده، بر سر آرمان خود ایستادگی کنند و پرورش روحیه حق طلبی در بین دانش‌آموزان باید مهم تلقی شود. تحقق این هدف می‌تواند آثار مثبتی بر جامعه داشته، فساد و ظلم را در سطح جامعه کاهش دهد. این هدف را می‌توان با راهکارهایی در کودکان پرورش داد که عبارت‌اند از: ارائه محتوای درسی، داستان‌ها، قصه‌ها، پویانمایی‌ها و فیلم‌های آموزشی مناسب با سن و علاقه کودکان، درباره ائمه، اساطیر و شخصیت‌های برجسته‌ای که از حق طرفداری و در این راه جان‌فشانی کرده‌اند. در این میان، تربیت

معلمان شایسته که الگوی دانش‌آموزان باشند، نیز نقشی بسزا در پرورش و ترویج این هدف دارد. در کلاس‌های درس باید همواره معلم از حق و حقیقت دفاع کرده، با ظلم مبارزه کند و با رفتار و سخن خود نه تنها به دانش‌آموزان آگاهی دهد، بلکه الگویی کامل برای دانش‌آموزان باشد؛

امر به معروف و نهی از منکر: شاید بتوان آشکارترین و رساترین تعبیر امام (علیه السلام) در تبیین انگیزه اصلی قیامش را جمله‌ای دانست که در وصیت‌نامه آن حضرت به برادرش محمد حنفیه آمده است:

وَ إِنَّمَا خَرَجْتُ لِطَلَبِ الْإِصْلَاحِ فِي أُمَّةٍ جَدَدِي، أُرِيدُ أَنْ أَمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهِيَ عَنِ الْمُنْكَرِ؛ من فقط برای اصلاح در امت جدم به پا خاستم، می‌خواهم امر به معروف و نهی از منکر کنم (مجلسی، ۱۳۶۲ق، ج ۴۴، ص ۳۲۹).

حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) پس از مرگ معاویه، زمانی که از سوی والی مدینه به بیعت با یزید فراخوانده شد، به شدت بر آشفت و آن را مردود شمرد و شبانگاه به سوی آرامگاه پیامبر (صلی الله علیه و آله) رفت و در نیایشی چنین فرمود:

اللَّهُمَّ هَذَا قَبْرُ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آتَىٰ ابْنُ بَنَاتِ نَبِيِّكَ وَ قَدْ حَضَرَ نِيَّ مِنَ الْأَمْرِ مَا قَدْ عَلِمْتُ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَحِبُّ الْمَعْرُوفَ وَ أَنْكَرُ الْمُنْكَرَ؛ خداوندا! این قبر پیامبر تو محمد (صلی الله علیه و آله) است و من هم فرزند دختر اویم. از آنچه برای من پیش آمده، تو آگاهی. خداوندا! من معروف را دوست دارم و از منکر بیزارم (همان، ص ۳۲۸).

امام (علیه السلام) دستاورد امر به معروف و نهی از منکر را چنین بیان می‌فرماید:

فَبَدَأَ اللَّهُ بِالْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَرِيضَةً مِنْهُ لِعَلِمِهِ بِأَنَّهَا إِذَا أُدِيَتْ وَ أُقِيمَتْ اسْتَقَامَتِ الْفَرَائِضُ كُلُّهَا هَيْئَتُهَا وَ صَعْتُهَا وَ ذَلِكَ أَنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ دَعَاءٌ إِلَى الْإِسْلَامِ مَعَ رَدِّ الْمَظَالِمِ وَ مُخَالَفَةِ الظَّالِمِ وَ قِسْمَةِ الْفَيْسِ وَ الْغَنَائِمِ وَ أَخْذِ الصَّدَقَاتِ مِنْ مَوَاضِعِهَا وَ ضَعْفِهَا فِي حَقِّهِ؛ خدا از امر به معروف و نهی از منکر به عنوان تکلیفی واجب از سوی خود، آغاز کرده است؛ زیرا می‌دانست که اگر این دو فریضه ادا و برپا شود، همه فرایض از آسان و دشوار برپا شوند و این از آن روست که امر به معروف و نهی از منکر دعوت به اسلام است و توأم است با ردّ مظالم، مخالفت با ظالم، تقسیم بیت‌المال و غنائم، گرفتن زکات از جای خود و صرف آن در موردی که شایسته آن است (شریفی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۳۰۹).

براساس این، در مدارس باید کارهای خوب دانش‌آموزان تأیید و تشویق و کارهای ناپسند آنها بی‌توجهی، نقد و نکوهش شود و در میان دانش‌آموزان فرهنگ تشویق به انجام کارهای خوب ترویج یابد. معلمان در کلاس‌های درس باید به رفتارهای مناسب دانش‌آموزان توجه کنند و رفتارهای نامناسب را با رعایت اخلاق و البته با کسب اطمینان از اثرگذاری به دانش‌آموزان گوشزد کنند. امر به معروف و نهی از منکر مراتب و درجاتی دارد (منصورنژاد، ۱۳۸۱). باید مراتب امر به

معروف و شرایط آن نیز برای دانش‌آموزان به‌خوبی تشریح شود. در رفتار امام حسین (علیه السلام) نیز این کار به‌خوبی مشاهده می‌شود. امام نخست دست به شمشیر نبرد، بلکه در آغاز با گفتگو، تذکر و نصیحت به وظیفه خود و در گام‌های بعدی با هجرت و سرانجام مبارزه به این هدف مهم عمل کرد؛

پذیرفتن ذلت: شخصیت هر انسانی در گرو عزت و سربلندی اوست؛ از این رو خداوند متعال اجازه نداده است که هیچ مؤمنی تن به ذلت دهد. تمام عزت و سربلندی امام حسین (علیه السلام) در بندگی و اطاعت او از خداوند بود. ایشان در عاشورا زیر باران تیر دشمن، نماز را در اول وقت برگزار کرد و شعار «هَيْهَاتَ مِنَّا الذَّلَّةُ» ذلت از ما دور است (طبرسی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۹۹) را ماندگار کردند. قیس بن اشعث از امام حسین (علیه السلام) خواست تا با یزید بیعت کند، ولی در پاسخ کلام ماندگار «وَاللَّهِ لَا أُعْطِيكُمْ بِيَدِي إِعْطَاءَ الدَّلِيلِ، وَلَا أَفْرُقُ فَرَارَ الْعَبِيدِ»؛ به خدا سوگند نه به شما دست ذلت می‌دهم و نه همچون بردگان فرار خواهم کرد (مفید، ۱۳۸۰، ص ۴۵۰) را شنید. صبح عاشورا نیز آن حضرت سخنرانی کرد و در بخشی از آن فرمود: «إِنِّي لَا أَرَى الْمَوْتَ إِلَّا سَعَادَةً وَلَا الْحَيَاةَ مَعَ الظَّالِمِينَ إِلَّا بَرْمَأً» همانا من مرگ را جز سعادت و زندگی با ستمگران را جز مایه ملالت و بدبختی نمی‌بینم (حرانی، ۱۴۱۶ق، ص ۳۷۶). در برنامه درسی سیاسی باید به این مؤلفه مهم توجه و تلاش شود تا روحیه پذیرفتن ذلت در دانش‌آموزان نهادینه شود؛ زیرا ذلت‌پذیری آسیب مهمی برای دین‌داری مردم است که موجب می‌شود جباران و ستمگران بر جامعه حاکم شوند، ولی اگر انسان‌ها با عزت زندگی کنند، قطعاً خط سیر جامعه سر از ستم و بی‌عدالتی در نمی‌آورد. برنامه درسی پنهان که از طریق محیط و فضای مدرسه و کلاس، رفتار معلمان و اولیای مدرسه بر رفتار و یادگیری دانش‌آموزان تأثیر دارد، نقشی مهم در پرورش یا سرکوب این روحیه خواهد داشت؛

عزتمندی و سربلندی: یکی دیگر از درس‌های عاشورا عزت و سربلندی است. چنان‌که امام (علیه السلام) فرمود:

أَبِي اللَّهِ ذَلِك لَنَا وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَجُدود طَابَت وَحُجُورٌ طَهَّرَتْ وَانُوفٌ حَمِيَّةٌ وَ
نَفُوسٌ أَيْبَةٌ مِنْ أَنْ تُؤْثِرَ طَاعَةَ اللَّئَامِ عَلَى مِصَارِعِ الْكِرَامِ؛ خدا و رسولش و دامن‌های
پاک و اشخاص غیرتمند و جان‌های ذلت‌ناپذیر، همه از اینکه اطاعت دونان را بر قتلگاه
سرافرازان برگزینم ابا دارند (سید بن طاووس، ۱۳۶۱، ص ۶۱).

عزت و سربلندی انسان در گرو تسلیم شدن در راه خدا و گذشتن از وابستگی‌های دنیایی است. در این نهضت سترگ، همه اصحاب و یاران امام (علیه السلام) عاشقانه، از تمام داشته‌ها و وابستگی‌های دنیایی گذشتند و در مقابل به عزت و سربلندی ابدی دست یافتند.

إِنِّي لَا أَرَى الْمَوْتَ إِلَّا سَعَادَةً؛ من شهادت را جز سعادت نمی‌بینم، سعادت من شهادت است (مجلسی، ۱۳۶۲ق، ج ۴۴، ص ۳۸۱).

همچنین ایشان در منزل ذو حُسم فرمودند:

فَاتَى لَا أَرَى الْمَوْتَ إِلَّا سَعَادَةً وَ الْحَيَاةَ مَعَ الظَّالِمِينَ إِلَّا بُرْمًا؛ من چنین مرگی را جز سعادت و زندگی با ظالمان را جز ننگ و خواری نمی‌بینم (حرانی، ۱۴۱۶ق، ص ۱۷۴).

در مدارس، معلمان با رفتار و برخورد خود و به‌ویژه با احترام به دانش‌آموز و توجه به ویژگی‌های مثبت و منحصر به فرد آنان می‌توانند موجب افزایش عزت نفس دانش‌آموزان شوند. در برنامه درسی می‌توان با گفتن قصه‌ها و داستان‌هایی که مناسب سن و علایق دانش‌آموزان بوده و به معرفی الگوهایی که مظهر عظمت و سربلندی می‌باشند، این صفت ارزشمند را ترویج کرد؛ عدالت‌خواهی: سالار شهیدان در پی ریشه‌کنی تبعیض و بی‌عدالتی از جامعه مسلمانان و برقراری عدالت و مساوات در میان مردم بود. از دیدگاه ایشان، زمامدار مسلمانان باید در رفتار و گفتار و انتخاب کارگزارانش شیوه‌ای عادلانه پیش گیرد و برای گسترش عدل و داد قدم بردارد. حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) در این باره می‌فرماید:

فلعمری ما الامام الا الحاکم بالکتاب و القائم بالقسط الدائن بدین الحق الحاسب نفسه علی ذات الله؛ امام نیست مگر کسی که براساس کتاب خدا حکم کند؛ برای عدالت قیام کند؛ متدین به دین حق باشد و جان خود را در راه خدا گرو بگذارد (مفید، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۳۹).

یکی از مؤثرترین راه‌های تحقق عدالت آموزشی تأمین فرصت‌های یکسان برای دسترسی عموم افراد جامعه به آموزش و پرورش است و همگان حق دارند از آموزش و پرورش یکسان برخوردار شوند (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۲). همچنین عدالت از مفاهیمی است که در میان بیشتر صاحب‌نظران حوزه انتقادی برنامه درسی سیاسی مورد تأکید است. اگر نظام آموزشی را به صورت یک سیستم در نظر بگیریم که دارای ورودی و خروجی و فرایندی است که در زمینه‌ای به‌عنوان محیط فعالیت می‌کند، باید در برقراری عدالت نگاهی کلان به همه این اجزا وجود داشته باشد. باید در نظر داشت که ورودی‌ها به نظام آموزشی، اعم از دانش‌آموز، معلم، منابع مالی و دیگر منابع، باید براساس عدالت گزینش شده باشند؛ فرایندهای برنامه درسی، مدیریت آموزشی و ارزشیابی تحصیلی باید عادلانه باشد و همچنین اصل رعایت عدالت در رابطه نظام آموزشی با محیط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مدنظر قرار گیرد (یاری‌قلی و ضرغامی، ۱۳۹۳). برخورد عادلانه و منصفانه معلم با کارها و تلاش‌های دانش‌آموزان و تبعیض نگذاشتن و احترام به تفاوت‌ها از کارهایی است که می‌تواند مفهوم عدالت را در میان دانش‌آموزان نهادینه کند؛

تدبیر و بصیرت: یکی از ویژگی‌های فکری و عملی در جنبش عاشورا بصیرت و بینش بود. یاران امام حسین (علیه السلام) با رشد فرهنگی و با شناختی ژرف از امام و راه ایشان و همچنین دشمنان دین و حق و باطل به امام (علیه السلام) پیوستند. جهاد و قیام امام و یارانش اعتقادی بوده و براساس انجام تکلیف الهی به دور از

هرگونه تعصبات قومی و جاهلی و یا تحریک دشمنان و فریب‌کاری جناح باطل صورت گرفت. نافع بن هلال شب عاشورا پس از سخنان امام حسین (علیه السلام) برخاست و ضمن اعلام وفاداری گفت: «فأنا علی تیاتنا و بصائرنا»؛ همان انگیزه‌ها و بصیرت‌ها را داریم و از دست نداده‌ایم (محدثی، ۱۳۸۱، ص ۵۷). همچنین یکی از کارهایی که با برنامه‌ریزی، تیزبینی، آینده‌نگری، شجاعت و صلابت بی‌مانند همراه بود و نشان‌دهنده تدبیر و بصیرت بالا در اندیشه امام حسین (علیه السلام) بود، دعوت ایشان از نخبگان، اصحاب، انصار، برجستگان اهل بیت و دیگر افراد امت اسلامی در کنگره سترگ حج بود. ایشان در کنگره حج، پیام خود را از سرزمین منا به گوش جهان اسلام رساند و با این کار حکیمانه، آگاهانه و مدبرانه، مردم را از شرایط عمومی دنیای اسلام آگاه کرد (دری نجف‌آبادی، ۱۳۸۷). بنابراین، نظام آموزشی باید در پی تربیت دانش‌آموزانی بصیر و مدبر باشد. برای رسیدن به این مقصود باید دانش‌آموزان به مهارت‌های تفکر، پیش‌بینی، تیزبینی، تفکر چندبعدی، انتخاب و تصمیم‌گیری مجهز شوند تا بتوانند در مواقع حساس، بهترین تصمیم‌ها را بگیرند و انتخاب‌هایی آگاهانه داشته باشند؛

آزادی و آزادگی: فلسفه نهضت عاشورا با آزادی و آزادگی گره خورده است. امام حسین (علیه السلام) هنگام انتخاب از میان ذلت و عزت، عزت را انتخاب و ذلت را نفی کردند. از این دیدگاه امام حسین (علیه السلام) رهبر آزادگی است. آزادی دو تلقی دارد: آزادی نفس و آزادی از نفس. «موتٌ فی عزٍّ خیرٌ من حیاةٍ فی ذلٍّ» مرگ با عزت و آزادگی بهتر است از زیستن با ذلت و حقارت (مجلسی، ۱۳۶۲ق، ج ۴۴، ص ۱۹۲). در جنبش عاشورا مفهوم آزادی در بهترین حالت ممکن تجلی یافت. امام و یارانش با نپذیرفتن ذلت و بدون مصلحت‌اندیشی، خود را از تمامی وابستگی‌های مادی و دنیایی آزاد کرده، در اوج آزادی و آزادگی یافتند. آزادی مفهومی است که در بیشتر نظام‌های سیاسی بدان پرداخته شده و شعار اساسی بیشتر حکومت‌هاست. این مفهوم یکی از مؤلفه‌های مورد تأکید در تربیت سیاسی است (سلحشوری و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۱۶).

از این مفهوم برداشت‌های متفاوتی می‌شود و در دنیای سیاست هر کشوری براساس منافع خود، این مفهوم را به نفع خود تفسیر می‌کند. از لحاظ فلسفی تصور انسان واقعی، بدون برخورداری از آزادی امکان‌پذیر نیست. آدمی فطرتاً و از بدو تولد، خواهان آزادی است و هرچه آزادی‌اش را محدود کند، موجب درد و رنج اوست. آزادی شرط ضروری سعادت فرد و اجتماع است؛ ولی نباید تصور کرد که در آزادترین شرایط همه افراد یکسان رشد می‌کنند؛ زیرا همه استعداد یکسان ندارند، ولی همه به کمالی که استعداد آن را دارند می‌رسند (شکوهی، ۱۳۹۴). در نظام آموزشی برای تربیت انسان‌های آزاد در کنار برنامه درسی رسمی، برنامه درسی غیر رسمی و پنهان نیز نقشی بسزا دارد و همان‌طور که ایلیچ^۱ معتقد است به جای اعتقاد به آموزش از طریق

1. Illich

برنامه‌های درسی رسمی باید آموزش و پرورش نوینی جایگزین مدارس جدید شود تا بتواند آزادی ارتباط و آزادی نظردهی را برای دانش‌آموزان فراهم کند (علاقه‌بند، ۱۳۸۵)؛

مسئولیت‌پذیری و نظارت همگانی مردم بر مسائل سیاسی: در اندیشه اسلامی مؤمنان نسبت به یکدیگر مسئولیت دارند. یکی از موارد بسیار مهمی که در سخنان امام حسین (علیه السلام) بدان پرداخته شده، مسئله نظارت همگانی مردم بر حکومت است. در بحث امر به معروف و نهی از منکر، نظارت همگانی، آگاهانه و مسئولانه، در نقادی کارکرد حاکمیت و مبارزه با استبدادگران و سلطه‌طلبان از وظایف مردم است (رستمیان، ۱۳۸۱). در جامعه دینی باید برای همه مردم، از هر طبقه و گروهی، امکان نظارت قانونمند و نهادینه شده وجود داشته باشد و همه مسئولان بدون استثنا پاسخگو باشند. در سخنان ارزشمند امام حسین (علیه السلام) نیز به این موضوع بسیار حساس و ارزشمند پرداخته شده آنجایی که می‌فرماید:

اعتبروا ایها الناس بما وعظ الله به اولیائه من سوء ثنائیه علی الاحبار اذ یقول لولایناهم ... و قال لعن الذین کفروا ... و انما عاب الله ذلک علیهم لانهم کانوا یرون من الظلمة الذین بیناظهرهم المنکر و الفساد فلا ینهونهم عن ذلک رغبه؛ هان ای مردم! از آنچه خداوند، اولیای خود را از آن بر حذر داشته و بدان پند و اندرز داده و از دانشمندان یهود انتقاد کرده، عبرت بگیرید و پند بیاموزید، آنجا که می‌فرماید: «لَوْ لَا یُنْهَاهُمُ الرَّبَّائِیُّونَ وَ الْأَخْبَاؤُ عَنْ قَوْلِهِمْ الْإِثْمَ وَ أَكْلِهِمْ السُّخْتِ لَبِئْسَ مَا كَانُوا یَصْنَعُونَ» (مائده، ۶۳)؛ چرا دانشمندان نصارا و یهود، آنان را از سخنان گناه و خوردن مال حرام نهی نمی‌کنند؟ چه زشت عملی است که انجام می‌دادند (شریفی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۲۷۱).

در برنامه‌های درسی می‌توان با کمک کارهایی مانند خودسنجی و دگرسنجی، واگذاری اختیار و مسئولیت‌های متناسب با سن و توانایی دانش‌آموزان به آنها در مدرسه و همچنین تشویق دانش‌آموزان برای انجام وظایف فردی و اجتماعی در مدرسه در قالب کارهایی همچون شورای مدرسه، شهردار مدرسه، مجلس دانش‌آموزی و انجمن‌های دانش‌آموزی، دانش‌آموزانی را تربیت کرد که مسئولیت‌پذیر باشند و روحیه نظارت داشته باشند. همچنین معلمان در کلاس درس می‌توانند بخشی از فرایند نظارت و ارزشیابی را به دانش‌آموزان محول کرده، در این راستا با نظارت خود روحیه مسئولیت‌پذیری و نظارت را در آنها نهادینه کنند؛

تأکید بر نقش نخبگان و عالمان در مسائل سیاسی: امام با صدور یک بیانیه سیاسی می‌خواهد با آسیب‌شناسی جامعه دینی و ریشه‌یابی آن، انگیزه و هدف قیام خود را آشکار کند و بگوید به دلیل فساد حاکمان و بی‌توجهی عالمان، انحرافی ژرف در جامعه اسلامی پدید آمده است. از دیدگاه امام حسین (علیه السلام)، همه انسان‌ها مسئول آن چیزی هستند که در سطح کلان جامعه روی می‌دهد؛ ولی در این میان، مسئولیت برخی از افراد نسبت به دیگران بیشتر است:

ثم أنتم أيتها العصابة، عصابة بالعلم مشهورة وبالخير مذكورة وبالتصیحة معروفة و بالله فى انفس الناس مهابةً، يهابكم الشريف و يكرمكم الضعیف و يؤثرکم من لا فضل لكم علیه و لا يد لكم عنده تشفعون فى الحوائج اذا امتنعت من طلبها و تمشون فى الطريق بهیبة الملوك و كرامة الاكابر، اليس كل ذلك انما نلتموه بما یرجى عندكم من القیام بحق الله؛ شما جمعیتی هستید که آگاه هستید و مفید و خیرخواه می‌باشید و دلسوز و ناصح هستید، شما به خاطر خدا در دل‌های مردم هیبت دارید و بزرگوار از شما مهابت دارد و ناتوان شما را گرامی می‌دارد و کسانی که همسان و هم‌سطح شما هستند شما را بر خود مقدم می‌دارند و با شفاعت شما خواسته خواستاران از سرکشی، آرام می‌شود و به دست‌هایشان می‌رسد. شما این همه را به این خاطر به‌دست آوردید که در حضور شما به قیام نسبت به حق خدا، امید می‌رود» (حرانی، ۱۴۱۶ق، ص ۲۳۷).

در این بخش از سخنان نورانی آن حضرت، جایگاه خطیر دانشمندان و نخبگان بیان شده و جایگاه ارزشمند و مسئولیت اجتماعی آنان در حفظ منافع امت اسلامی و خدمت و فداکاری و جهاد در راه خدا و مردم ذکر شده است (منصورنژاد، ۱۳۸۱). جایگاه نخبگان در مسائل سیاسی در سخنان رهبر انقلاب اسلامی نیز نقشی بسزا دارد؛ آنجا که می‌گوید:

پیشرفت واقعی این است که جوان‌ها و نخبگان نسبت به آینده احساس مسئولیت کنند؛ برای خود دیدگاه داشته و برای کشور آینده‌ای را تصویر و مجسم کنند و این احساس را اظهار کنند که آماده‌اند برای رسیدن به این آینده تلاش کنند (مرکز روابط عمومی و اطلاع‌رسانی بنیاد ملی نخبگان، ۱۳۹۲).

نظام‌های آموزشی باید زمینه‌ای برای شناسایی، تقویت استعدادها و توانمندی‌های افراد نخبه فراهم کنند، به طوری که بتوانند زمینه‌ساز پیشرفت، خلاقیت و توسعه باشند. همچنین مراکز آموزشی و تربیتی می‌توانند با جذب حداکثری مشارکت نخبگان در مسائل مختلف، از استعدادهای این گروه از دانش‌آموزان برای بهبود کیفیت خدمات آموزشی بهره ببرند. در این میان برنامه درسی نیز می‌تواند با کمک به رویکرد غنی‌سازی برنامه‌های درسی (اسلامی و آیتی، ۱۳۹۰) فرصت‌های بایسته برای پرورش استعدادهای برتر و زمینه‌سازی نخبه‌پروری تدارک ببیند؛

ولایت‌مداری: ولایت‌مداری یکی از مهم‌ترین پیام‌های عاشوراست. آنچه را که می‌توان به‌عنوان تعریف اصطلاحی ولایت بیان کرد این است: رهبری و اداره امور دینی و دنیایی مردم براساس قوانین الهی برای دستیابی به عدالت و رسیدن به سعادت دنیا و آخرت که لازمه آن فرمان دادن و فرمان‌برداری است (طاهری، ۱۳۹۰). ولایت‌مداری یعنی در حوزه فردی، اجتماعی و سازمانی، ولایت، قطب و محور همه اندیشه‌ها، رفتارها، موضع‌گیری‌ها و حرکت‌ها باشد و تمامی نهادها و سازمان‌های مردمی و حکومتی، مدیران و افراد، خود را با ولّی امر هماهنگ و همراه کنند که البته این همراهی و هماهنگی با

شناخت کامل و آگاهانه به دست می‌آید (موسوی بغدادی، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۱۰۷). ولایت‌پذیری یعنی تابع امر ولیّ زمان بودن، به گونه‌ای که بینش و گفتار و کردار و تصمیم‌های فرد برخاسته و متأثر از معرفت مورد رضایت و مرضی رضای امام زمانش باشد (فغانی، ۱۳۹۳، ص ۵۴).

رفتار و اقدامات امام حسین (علیه السلام) در زمان امامت امام حسن (علیه السلام) و پذیرش صلح و اطاعت از ایشان، نمونه کامل ولایت‌مداری امام حسین (علیه السلام) است. همچنین رفتار اصحاب و یاران امام حسین (علیه السلام) درس ولایت‌پذیری است و کیفیت ولایت‌پذیری و ولایت‌مداری یاران امام حسین (علیه السلام) را در هیچ دوره تاریخی نمی‌توان یافت. در این رویداد سترگ زنان و مردان در صحنه‌های مختلف در گفتار و کردار و بینش متأثر از امام زمان خویش بودند و در دفاع از ولایت نقشی مهم را انجام دادند (فغانی، ۱۳۹۳).

یکی از معیارهای ولایت‌مداری، محبت به ولیّ است که باید در عمل منعکس شود و تنها گفتن و ادعای زبانی کافی نیست. این مسئله در زندگی یاران امام حسین (علیه السلام) آشکارا مشاهده می‌شود که برای اثبات ادعای ولایت‌مداری خود تا پای جان می‌ایستند. ولایت‌پذیری مسلم‌بن‌عقیل، عباس‌بن‌علی و دیگر یاران، رفتار حرب‌بن‌زید ریاحی نمونه‌هایی از این ولایت‌پذیری است. در میان زنان هم حضرت زینب (علیها السلام) نمونه والای ولایت‌مداری و دفاع از امام زمان است که این نکته را هم در کنار امام حسین (علیه السلام) و هم پس از شهادت آن حضرت و همراه امام سجاد (علیه السلام) به نمایش می‌گذارند و تمام فرمان‌های امام را بی‌چون و چرا جامه عمل می‌پوشانند (آقا تهرانی، ۱۳۸۵). یاران واقعی امام، قرائت جدیدی از مبانی دینی نداشتند و هر کدام براساس سلیقه‌های سیاسی و شخصی و منافع گروهی و جناحی عمل نکردند؛ بلکه همه گوش به فرمان امام حسین (علیه السلام) بودند (فغانی، ۱۳۹۳).

در برنامه‌های درسی باید دانش‌آموزان برحسب سن و ویژگی‌های خاص خود و با استفاده از روش‌های مناسب با فلسفه و چیستی ولایت آشنا شوند و ضرورت وجود ولیّ فقیه را در جامعه اسلامی درک کنند. از سوی دیگر باید امام به‌عنوان الگو و نمونه انسان کامل و ولیّ فقیه به‌عنوان جانشین امام معصوم به دانش‌آموزان معرفی شود تا از طریق الگو دانش‌آموزان بتوانند در مسیر تعالی گام بردارند. همچنین باید دانش‌آموزان شرایط، ویژگی‌ها، ملاک‌ها و معیارهای مورد نیاز ولیّ فقیه را بدانند و متوجه نقش و وظایف خود نیز در برابر او باشند. با توجه به تلاش‌های دشمنان و رسانه‌های بیگانه برای ترویج شبهات و شایعات بی‌اساس در قالبی جذاب برای مخاطبان و به‌ویژه دانش‌آموزان، که در سنین تأثیرپذیری قرار دارند، معلمان باید با سعه صدر پاسخگویی پرسش‌های مختلف دانش‌آموزان در این باره باشند و کمک کنند تا دانش‌آموزان در این مسیر به آگاهی و درک لازم برسند.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

می‌توان گفت به رویداد عاشورا بیشتر از منظری عاطفی توجه شده، هرچند این موضوع ارزشمند است، ولی باید در نظر داشت چنین بینشی، نوعی یک‌سونگری به این نهضت سترگ و چندبعدی خواهد بود؛ بنابراین نگاه عقلانی و منطقی به این حرکت، امری ارزشمند است. عاشورا نمایشی از ایثار و قدرت و عشق و تقابل تمام ایمان در برابر تمام کفر است. از آنجاکه امام حسین علیه السلام و دیگر اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام تجسم عینی قرآن و آیات و حیاتی هستند، می‌توان از کلام، سیره و سنت آنها برای سعادت دنیوی و اخروی بهره جست.

یکی از ابعاد بسیار مهم نهضت عاشورا بعد سیاسی آن است که می‌تواند برای تربیت بعد سیاسی تربیت دانش‌آموزان و تدوین برنامه درسی سیاسی استفاده شود که هدف آن پرورش انسان‌هایی آگاه، مشارکت‌جو، منتقد و مسئول باشد. تربیت سیاسی براساس بافت و زمینه موجود و شرایط هر جامعه‌ای می‌تواند شکل متفاوتی به خود بگیرد و اهداف خاصی داشته باشد. در غرب، تربیت سیاسی بیشتر بر مبنای نظریه تعلیم و تربیت انتقادی بنا شده است و براساس این برنامه درسی می‌تواند به‌عنوان پایه‌ای برای علاقه‌مندی بیشتر افراد به نظام آموزشی باشد. هدف این بعد از تربیت آن است که دانش‌آموزان از نظر سیاسی فعال شده و در اصلاحات اجتماعی و تغییرات آن به‌طور مستقیم درگیر شوند که این حرکت اقدامی برای مقابله با انفعال دانش‌آموز و رضایت مطلق است که در مدارس و برنامه‌های درسی سنتی شایع بود (آکوستا، ۲۰۱۵).

با بررسی احادیث معتبر درباره نهضت عاشورا مؤلفه‌های مهم برنامه درسی برای تربیت بعد سیاسی از منظر نهضت عاشورا عبارت‌اند از: عمل به حق و مبارزه با باطل، امر به معروف و نهی از منکر، نپذیرفتن ذلت، عزتمندی و سربلندی، عدالت‌خواهی، تدبیر و بصیرت، آزادی و آزادگی، مسئولیت‌پذیری و نظارت همگانی مردم بر مسائل سیاسی، تأکید بر نقش نخبگان و عالمان در مسائل سیاسی و ولایت‌مداری. برنامه درسی تدوین شده براساس این مؤلفه‌ها می‌تواند سرانجام دانش‌آموزان و شهروندانی تربیت کند که در برابر مسائل سیاسی فعال، منتقد و آگاه باشند و با بصیرت و آگاهی در مقابل ظلم و ستم موضع گرفته، به مبارزه با باطل و دفاع از حق بپردازند.

تربیت سیاسی بر مبنای خیزش عاشورا به تربیت دانش‌آموزانی منجر می‌شود که با بهره‌گیری از ویژگی‌هایی همچون بصیرت، عدالت‌خواهی و تفکر آگاهانه، آزادانه بر آرمان‌های خود پافشاری می‌کنند و در مسائل مختلف داخلی و بین‌المللی با مسئولیت‌پذیری خود، نقشی پویا و سرنوشت‌ساز داشته، در انتخاب‌ها و تصمیم‌ها و کارهای خود با شناخت حق و باطل، در برابر ظلم سکوت نکرده، عزت و سربلندی اخروی خود را فدای وابستگی‌های دنیایی نمی‌کنند.

در این میان در کنار برنامه‌های درسی و توجه به مؤلفه‌های تربیت سیاسی در عناصر برنامه

درسی و به‌ویژه محتوای دروس، مدرسه، به‌عنوان جامعه‌ای کوچک و اولیای مدرسه، به‌عنوان الگوهای عملی دانش‌آموزان، باید با تلاش برای شناسایی اهداف قیام امام حسین (علیه السلام) در رفتار و عمل خود به این مؤلفه‌ها عمل کنند تا نسبت به تحقق کامل اهداف تربیت سیاسی از منظر عاشورا امیدوار بود. به‌طور خلاصه برنامه درسی سیاسی براساس نهضت عاشورا با الگو گرفتن از شخصیت و رفتار امام حسین (علیه السلام) و یاران ایشان در رویداد کربلا در پی تربیت دانش‌آموزانی است که معرفت، شعور و شور حسینی را در تمامی ابعاد زندگی خود جاری و ساری ببینند.

منابع

- * قرآن کریم، ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی.
- آقا تهرانی، مرتضی (۱۳۸۵)، یاران شیدایی حسین بن علی علیه السلام، چ ۲، قم: مؤسسه فرهنگی ولاء منتظر.
- ابن اثیر، عزالدین (۱۳۷۰)، الکامل فی التاریخ، ترجمه سید محمد حسین روحانی، تهران: اساطیر.
- اسلامی، سیده زهرا و محسن آیتی (۱۳۹۰)، «غنی‌سازی برنامه‌های درسی، رویکردی برای پرورش استعداد های برتر و زمینه‌سازی نخبه پروری»، اولین همایش ملی آموزش در ایران ۱۴۰۴، تهران: پژوهشکده سیاست‌گذاری علم، فناوری و صنعت.
- افتخاری، ارکیده؛ معصومه شیخ قاسمی و اسماعیل کاظم پور (۱۳۹۲)، «طراحی مدل عدالت آموزشی مبتنی بر تفاوت‌های فردی و تغییر برنامه درسی»، همایش ملی تغییر برنامه درسی دوره‌های تحصیلی آموزش و پرورش، بیرجند: دانشگاه بیرجند.
- بدیعیان گورتی، راضیه؛ سید ابراهیم میرشاه جعفری و محمد جواد لیاقت‌دار (۱۳۹۰)، «الگوی روابط انسانی عزت‌مدار با تأکید بر سیره امام حسین علیه السلام»، تربیت اسلامی، ۶ (۱۳)، ص ۷-۲۴.
- بهشتی، سعید (۱۳۹۲)، «نگاهی به شماری از آموزه‌های فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی در سخنان همیشه ماندگار سالار شهیدان، امام حسین علیه السلام»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۱ (۱۸)، ص ۵-۹.
- جراحی دربان، مهدی؛ مجید بابازاده و رمضانعلی رودمقدس (۱۳۹۳)، «مبانی، اصول و روش‌های تربیت سیاسی در اسلام از منظر قرآن»، بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۱ (۳۱)، ص ۹۵-۱۴۳.
- حرانی، ابو محمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه (۱۴۱۶ق)، تحف العقول، ترجمه محمد باقر کوه کمره‌ای، تهران: کتابچی.
- خوارزمی، موفق بن احمد (۱۴۲۳ق)، مقتل الحسین علیه السلام الخوارزمی، قم: انوار الهدی.
- دری نجف‌آبادی، قربانعلی (۱۳۸۷)، جلوه‌هایی از اندیشه سیاسی امام حسین علیه السلام در سخنرانی منا، قم: تبیان.
- رستمیان، محمدعلی (۱۳۸۱)، «نگاهی کوتاه به نقش خواص در آغاز نهضت کربلا»، حکومت اسلامی، ش ۲۶، ص ۱۶۲-۱۸۴.

- رنجبر، مقصود (۱۳۸۷)، «تربیت سیاسی در چارچوب نظام‌های سیاسی و نظریه‌های مختلف»، راه تربیت، ش ۵، ص ۱۷۶-۱۵۵.
- سلحشوری، احمد؛ محمدجواد یداله‌ی فر و معصومه خنکدار طارسی (۱۳۹۱)، «مبانی و مؤلفه‌های تربیت سیاسی از دیدگاه امام خمینی علیه السلام»، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۲ (۵)، ص ۱۱۱-۱۲۶.
- سید بن طاووس (۱۳۶۱)، زندگانی اباعبدالله علیه السلام، ترجمه سیدمحمد صفی، قم: اهل بیت علیهم السلام.
- شرفی ... و دیگران (گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام)، (۱۳۸۷)، موسوعه کلمات الامام الحسین علیه السلام «فرهنگ جامع سخنان امام حسین علیه السلام»، ترجمه علی مؤیدی، قم: معروف.
- شکوهی، غلامحسین (۱۳۹۴)، مبانی و اصول آموزش و پرورش، چ ۳۴، مشهد: آستان قدس رضوی.
- شیرمحمدی، محمد مهدی (۱۳۸۵)، «فلسفه عاشورا از واقعه تا اسطوره»، کتاب نقد، ش ۴۱، ص ۳۵-۶۱.
- طاهری، مهدی (۱۳۹۰)، «ولایت‌مداری در الگوی پیشرفت سیاسی اسلامی ایرانی»، معرفت سیاسی، ۳ (۲)، ص ۱۰۱-۱۳۴.
- الطبرسی، منصور احمد بن علی بن ابی طالب (۱۳۸۱)، الاحتجاج، ترجمه بهراد جعفری، قم: اسلامیه.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۸۵)، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، تهران: روان.
- فتحی و اجارگاه، کوروش (۱۳۹۲)، برنامه درسی به سوی هویت‌های جدید، جلد اول: شرحی بر نظریات معاصر برنامه درسی، تهران: آبیژ.
- فغانی، مه‌ری (۱۳۹۳)، ولایت‌پذیری حضرت زینب علیها السلام نسبت به امام عصر خود امام حسین علیه السلام، پایان‌نامه سطح دو (کارشناسی) طلاب حوزه علمیه خواهران استان تهران، مدرسه علمیه فاطمیه علیها السلام پاکدشت.
- قلتاش، عباس (۱۳۹۱)، «مبانی اجتماعی و سیاسی تعلیم و تربیت: بررسی تطبیقی رویکردها و دیدگاه‌های تربیت شهروندی»، پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت، ۲ (۱)، ص ۴۷-۶۴.
- لطیفی، علی؛ حمید پارسانیا و محمد داودی (۱۳۹۲)، «روش‌شناسی دانش تربیت اسلامی براساس رویکرد استنباطی تأسیسی دکتر خسرو باقری»، روش‌شناسی علوم انسانی، ۱۹ (۷۷)، ص ۷-۳۸.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۲ق)، بحار الأنوار، تحقیق و تعلیق سیدجواد علوی، تهران: دارالکتب اسلامیة.
- محدثی، جواد (۱۳۸۱)، فرهنگ عاشورا، قم: معروف.

- مرکز روابط عمومی و اطلاع‌رسانی بنیاد ملی نخبگان (۱۳۹۲)، فتح الفتوح: بیانات مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) در دیدارهای سالانه نخبگان شرکت‌کننده در همایش ملی نخبگان جوان ۱۳۸۶-۱۳۹۱، تهران: دانش بنیان فناور.
- مسعودیان، پریسا و سعید بهشتی (۱۳۹۱)، «بررسی اهداف و اصول و روش‌های تربیت سیاسی بر مبنای نهج البلاغه»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۰ (۱۷)، ص ۷-۲۶.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۶)، حماسه حسینی: سخنرانی‌ها، ج ۱، چ ۵۶، قم: صدرا.
- مفید، محمد بن محمد (۱۳۸۰)، الإرشاد للمفید، ترجمه محمدباقر ساعدی خراسانی، تهران: اسلامیه.
- منصورنژاد، محمد (۱۳۸۱)، «حرکت اصلاحی امام حسین (علیه السلام) و نسبت میان تکلیف و نتیجه»، حکومت اسلامی، ش ۲۶، ص ۳۳۶-۳۷۴.
- موسوی بغدادی، سیدابوالقاسم علی بن حسین (۱۴۰۵ق)، رسائل الشریف المرتضی، ج ۲، تحقیق سید مهدی رجائی، قم: دارالقرآن الکریم.
- نظری منفرد، علی (۱۳۸۴) قصه کربلا، چ ۱۳، تهران: سرور.
- نیک‌نشان، شقایق؛ رضاعلی نوروزی و احمدرضا نصر اصفهانی (۱۳۸۹)، «تحلیلی بر رویکردهای روایی در پژوهش کیفی»، روش‌شناسی در علوم انسانی، ۱۶ (۶۲)، ص ۱۴۱-۱۶۰.
- یاری‌قلی، بهبود و سعید ضرغامی (۱۳۹۳)، «بررسی امکان بهره‌گیری از عدالت تربیتی برآمده از نظریه عدالت جان رالز در نظام‌های آموزشی: رویکرد هرمنوتیک انتقادی»، نوآوری‌های آموزشی، ۱۳ (۵)، ص ۱۰۰-۱۲۳.
- یوسف‌زاده، محمدرضا؛ یحیی معروفی و مهین طاهری تیزرو (۱۳۸۹)، تربیت انتقادی (پیشگامان، اصول و برنامه درسی)، همدان: سپهر دانش.
- Acosta, C., (2015), *The Impact of Humanizing Pedagogies and Curriculum Upon the Identities, Civic Engagement, and Political Activism of Chican Youth*, Doctoral dissertation, the University of Arizona.
- Adamu, A., Evuti, S. M., & Fadeyi, T. J., (2016), "The Role of Political Education in the Sustenance of Democracy in Nigeria", *International Journal of Humanities & Social Science Studies (IJHSSS)*, A Peer-Reviewed Bi-monthly Bi-lingual Research Journal, pp 339-347.
- Dan, N. I. E., (2016), "Analysis of the Effectiveness of the Discourse Power of Ideological and Political Education", *Journal of the Party School of Shengli Oilfield*, 6, 030.

- Gutorov, V., (2015), "Citizenship, National Identity and Political Education: Some Disputable Questions", *Studies of Transition States and Societies*, 7 (1), 77-93.
- Jarrar, A. G., (2014), "Political Concepts in Jordanian Schools Curricula of the Scientific and Literary Streams (Grades 11th and 12th)", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 307-315.
- Person, M., (2015), "Education and Political Participation", *British Journal of Political Science*, 45, 689-703.
- Predescu, M., & Darjan, I., (2010), "Promoting Political Participation Through Adult Education", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 3241-3245.
- Tormey, R., (2006), "Social and Political Education in Senior Cycle", *a Background Paper*.

